

Wpływ ruchu turystycznego na przekształcenia krajobrazu obszaru chronionego na przykładzie Lednickiego Parku Krajobrazowego

The effect of tourism traffic on transformation of landscape
in protected areas based on the Lednica Landscape Park

Maria Chojnacka, Agnieszka Wilkaniec

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Katedra Terenów Zieleni
ul. Dąbrowskiego 159, 61-649 Poznań
ktzmacho@up.poznan.pl, ktzagawi@up.poznan.pl

Abstract. Rapid intensification of tourist traffic in an area, which has not been prepared to accept it, always causes marked changes in its landscape. The more sensitive to transformation the visited area turns out to be, the bigger the changes. Areas with predominating natural and natural-cultural value, with poorly developed tourism facilities and unprotected by respective legal regulations, respond most violently. Such a situation is observed in the Lednica Landscape Park located near the city of Gniezno. The Park created in the late 1980's in a small area surrounding Lake Lednica was to protect a characteristic cultural landscape, harmoniously managed over centuries, with valuable historic monuments from the times of the beginnings of the Polish state. Over the last several decades tourist traffic in that area focused around facilities of the Museum of the First Piasts at Lednica. In 1997 the Park received new objects attracting huge crowds of people, i.e. The Gate of the Third Millennium with the accompanying chaplaincy centre. Publicity of mass outdoor meetings taking places on the field called Pole Lednickie has popularized the area described as the Cradle of the Polish State, of beautiful landscape, and interest in that area on the part of inhabitants of the neighbouring urban conurbations, searching for new places of residence or headquarters of their companies. As a result this has caused several related, rapidly accelerated phenomena, which has resulted in significant transformations of the cultural landscape in that area. Among them adverse changes predominate, leading to degradation of the Park value, for the protection of which it was established.

Słowa kluczowe: Lednica, park krajobrazowy, krajobraz kulturowy, turystyka pielgrzymkowa

Key words: Lednica, landscape park, cultural landscape, pilgrimage tourism

Wstęp

Parki Krajobrazowe są jedną z form ochrony przyrody o wyjątkowym znaczeniu dla turystyki i rekreacji. Tworzy się je na terenach o szczególnych wartościach przyrodniczych, historycznych i kulturowych. Cenne dla wykorzystania turystycznego tych obszarów jest to, że nie są one wyłączone z normalnego gospodarowania, jeżeli nie jest ono uciążliwe dla środowiska. Pozwala to na organizowanie zróżnicowanych form wypoczynku, m.in. agroturystyki opartej o funkcjonujące gospodarstwa rolne. Wrażliwość obszarów chronionych na nasilenie ruchu turystycznego jest uzależniona od naturalnej trwałości ich walorów, stopnia zagospodarowania

turystycznego terenu, odpowiedniego zabezpieczenia go przepisami prawa i skuteczności ich przestrzegania. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie zmian, jakie zaszły w Lednickim Parku Krajobrazowym w okresie ostatnich 20 lat oraz określenie związku tych przekształceń ze wzmocnieniem ruchu turystycznego i niedostateczną ochroną Parku.

Materialy

Przedstawiony artykuł ma charakter przeglądowy. Został opracowany w oparciu o dostępną literaturę, materiały niepublikowane i badania terenowe prowadzone na terenie Lednickiego Parku Krajobrazowego w latach 2000-2004, aktualizowane przez autorki w latach 2008-2010. Badania dotyczyły przekształceń historycznych założeń zieleni: parków dworskich, alei przydrożnych i założeń cmentarnych, a także przekształceń układów przestrzennych wsi, sieci drogowej i zabudowy.

Walory turystyczne Lednickiego Parku Krajobrazowego

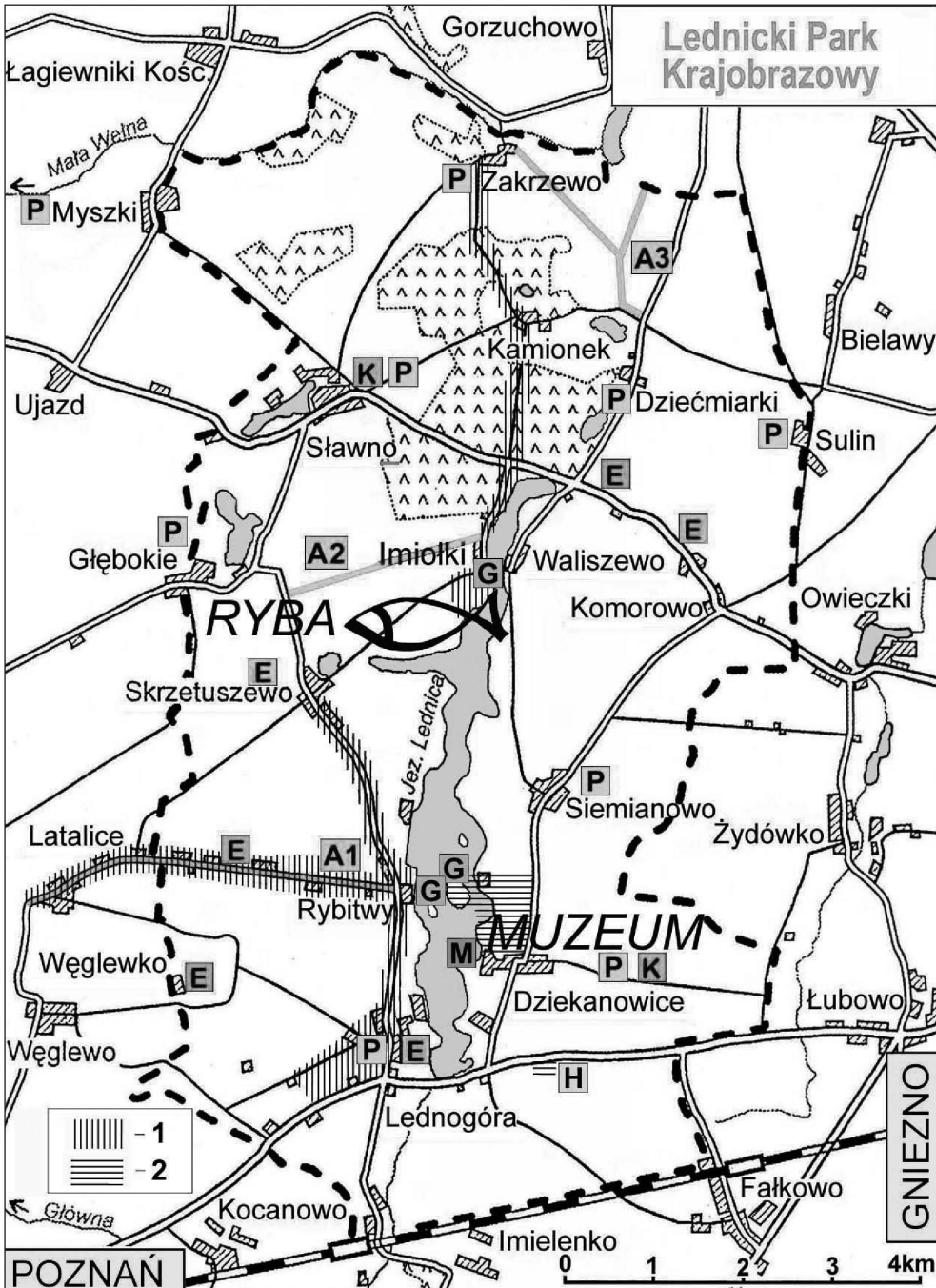
Lednicki Park Krajobrazowy utworzony w 1988 r. pomiędzy Poznaniem a Gniezmem chroni tereny wokół jeziora Lednica o charakterystycznym ukształtowaniu terenu pochodzenia polodowcowego i cenne zabytki kulturowe. W równinnym, wylesionym w czasach historycznych krajobrazie wyraźnie czytelne są grodziska, historyczne zabudowania folwarczne i gospodarskie, dwory i obiekty sakralne oraz towarzyszące im założenia zieleni w postaci parków, cmentarzy katolickich i ewangelickich oraz alei przydrożnych. Istotną wartością tego obszaru są także typowe dla regionu układy przestrzenne wsi i rozplanowanie zagród. Najcenniejszym zabytkiem Parku są pozostałości warownego grodu z murowaną siedzibą pierwszych władców Polski, kaplicą – domniemanym miejscem ich chrztu i kościołem grodowym, zlokalizowane na wyspie Ostrów Lednicki, położonej na jeziorze Lednica. Nad relikdami na wyspie lednickiej, brzegach jeziora Lednica oraz pozyskanymi w tym miejscu zbiorami archeologicznymi pieczę sprawuje Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, które od momentu powstania w 1974 r. było główną atrakcją turystyczną regionu, bijącym rekordy popularności punktem programu wycieczek tzw. Szlakiem Piastowskim (Wrzesiński 2000). W 2007 roku odwiedziło je ponad 130 tys. osób, co stawia tę placówkę w czołówce najczęściej odwiedzanych muzeów Polski (dane Działu Oświatowego Muzeum).

Cennymi zabytkami kulturowymi na tym obszarze są także dwory i towarzyszące im założenia parkowe. Na terenie Parku jest dziewięć parków dworskich; cztery z nich zostały wpisane do rejestru zabytków. Także zabudowania folwarczne, młyny, mleczarne, remizy strażackie i charakterystyczne budynki mieszkalne osadników niemieckich są ważnymi obiektami krajobrazu kulturowego Parku.

Drogi łączące dawne majątki ziemskie i podległe im folwarki obsadzano w przeszłości drzewami ozdobnymi i owocowymi. Są one ważnymi dominantami w rolniczym krajobrazie Parku. Najlepiej zachowały się te rosnące przy szlakach nieumocnionych asfaltem: blisko 150 letnie dęby przy trasie z Dziećmiarek do Zakrzewa 9 (Ryc. 1. A3) i wiązy posadzone pomiędzy Imiólkami a Skrzetuszewem (Ryc. 1. A2) (Chojnacka, Wilkaniec 2008 b).

Ważnym świadectwem przeszłości tych ziem są cmentarze ewangelickie, czytelne, jako charakterystyczne zgrupowania zieleni w pewnym oddaleniu od wsi. Jest ich na obszarze Parku sześć (Ryc.1. E). Wyjątkowo pięknym obiektem jest cmentarz katolicki w Sławnie założony w XVIII w na wzgórzu. Groby usytuowane są tarasowo wokół zabytkowej, drewnianej kaplicy św. Rozalii. Wzgórze cmentarne porasta stary drzewostan z licznymi drzewami pomnikowymi (Chojnacka 2004).

Na terenie Parku leży siedem jezior, z których największe jest jezioro Lednica z 4 wyspami. Ze względu na ograniczenia wynikające z istnienia Parku i Muzeum (strefa ciszy, zakaz budowy pomostów, objęcie szczególną ochroną obszaru wokół dwóch wysp) i charakter strefy przybrzeżnej, ich wykorzystanie turystyczne jest ograniczone. Istnieją jednak dwa kąpieliska (m.in. na jez. Lednica), możliwe jest uprawianie sportów wodnych bez użycia silników spalinowych, popularne jest wędkarstwo szczególnie na akwenach prywatnego gospodarstwa rybackiego w Sławnie prowadzącego również usługi agroturystyczne i na jeziorze Lednica.

Ryc. 1. Wybrane walory i przekształcenia krajobrazu Lednickiego Parku Krajobrazowego pośrednio związane ze wzmożeniem ruchu turystycznego: 1 – tereny, które utraciły walory kulturowe i krajobrazowe; 2 – poprawa zagospodarowania turystycznego; M – Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy; A1-3 – historyczne aleje drzew; E, K – cmentarze ewangeliczne, cmentarze katolickie; P – parki dworskie; G – grodziska; H – hotel, restauracja, stacja benzynowa.

Fig. 1. Selected values and transformations of LPK (Lednica Landscape Park) landscape indirectly connected with increase of tourism: 1 – areas with depreciated culture and landscape values; 2 – improvement of tourist facilities; M – Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (Museum of the first Piasts in Lednica); A1-3 – historical alleys; E, K – evangelical cemeteries, catholic cemeteries; P – manor parks; G – strongholds, H – hotel, restaurant, gas station.

Na obszarze przez dziesięciolecia odwiedzanym przez turystów tylko ze względu na Muzeum na Lednicy w 1997 roku pojawił się nowy obiekt przyciągający rzesze wędrowców – ośrodek duszpasterski ojców dominikanów w Imiolkach, z metalową konstrukcją Bramy III Tysiąclecia w kształcie ryby (Ryc. 2). Na „modlitwne czuwania” nad Lednicą wiosną przybywa 80-100 tys. osób. Jesienią odbywa się „Lednica Seniora”. Te spotkania gromadzą ludzi z całej Polski i Europy wiedzionych pobudkami religijnymi, ale także ciekawością. W czasie pomiędzy spotkaniami pole odwiedzają liczni turyści przyciągani sławą miejsca (Chojnacka, Wilkaniec 2008 a).

Ryc. 2. Brama-Ryba zwiększyła zainteresowanie ziemią lednicką (Fot. M.Chojnacka).

Fig. 2. Increase of Lednica region popularity is caused by erection of The Gate of the Third Millennium.

Przekształcenia krajobrazu Parku

Krajobraz Lednickiego Parku Krajobrazowego w ciągu ostatnich 20 lat zmienił się w znaczący sposób. Zmiany dotyczą zarówno najmniej trwałych jego składników, jakimi są założenia zieleni, obiektów kubaturowych i drobnych elementów architektonicznych jak i układów przestrzennych wsi. Wraz ze przekształceniami gospodarczymi w kraju, proporcjonalnie do zróżnicowanej aktywności i inwencji władz 4 gmin parkowych i rozmachu prywatnych inwestorów pojawiło się w jego krajobrazie wiele nowych budowli o znacznej kubaturze min. szereg hal przemysłowego chowu i uboju drobiu, przepompownia gazu, oczyszczalnia ścieków, silosy, nowe osiedla domów, nawierzchnie dróg, chodniki z betonowej kostki, także łączące wsie. Jednocześnie z krajobrazu objętego ochroną ze względu na walory kulturowe ubyło wiele cennych historycznych obiektów: domostw, zabudowań gospodarczych i folwarcznych, brukowanych nawierzchni dróg, drzewostanów przydrożnych, parkowych i cementarnych. Ze względu na równinne ukształtowanie użytkowanego rolniczo i ubożego w zadrzewienia terenu zmiany te są bardzo wyraźnie czytelne w krajobrazie, widoczne z odległości kilku kilometrów. Część przekształceń zmieniających krajobraz kulturowy Parku jest pośrednio związana ze wzmożonym ruchem turystycznym i wynika z nagłego zwiększenia się popularności tego terenu.

Po 1997 r. ten niewielki, słabo zagospodarowany turystycznie i niewystarczająco zabezpieczony prawnie obszar, spopularyzowany w mediach za sprawą spotkań młodzieży na tzw. lednickim polu, zaczął przyciągać olbrzymie rzesze turystów. Wzmożenie ruchu samochodowego na drogach dojazdowych do pola skłoniło miejscową administrację do umocnienia ich asfaltem, który przykrył min. brukową nawierzchnię historycznej drogi łączącej folwark dawnego klucza zakrzewskiego: Imiółki, Kamionek i Zakrzewo (Ryc. 1). Pod pretekstem polepszenia przepustowości jednej z dróg prowadzących w kierunku Imiołek wycięto też większość 120-letnich rosnących przy niej jesionów (Ryc. 1. A1). (Chojnacka, Wilkaniec, 2008 b). Droga ta to odcinek jednego z najstarszych szlaków komunikacyjnych w Wielkopolsce wiodącego dawniej z Poznania na Ostrów Lednicki i dalej do Gniezna.

Trwałą korzystną zmianą w zagospodarowaniu turystycznym Lednickiego Parku Krajobrazowego wywołaną napływem turystów było pojawienie się nowych sklepów spożywczych, stacji benzynowej z barem i miejscami

noclegowymi oraz rozbudowa sieci usług agroturystycznych. Powodzenie pierwszych pięciu tego typu gospodarstw istniejących tu jeszcze przed 1997 rokiem w momencie wzrostu zapotrzebowania wywołanego nagłośnieniem miejsca skłoniło także innych gospodarzy do uruchomienia działalności usługowej nie tylko w oparciu o stare zabudowania, ale także nowo wybudowane obiekty, nastawione na turystykę pobytową. Niekorzystna dla krajobrazu jest forma aranżacji zieleni wokół tych gospodarstw. Istniejące tu wcześniej tradycyjne wiejskie ogródki, z całym bogactwem wielobarwnych roślin jednorocznych i bylin, są zastępowane kompozycjami z drzew i krzewów iglastych, uzupełnionymi różnorodnymi elementami małej architektury (Chojnacka, Wilkaniec 2003). Obecnie na terenie niewielkiego obszaru Parku istnieje 13 gospodarstw agroturystycznych.

W ostatnich latach Muzeum na Lednicy, przez ponad 30 lat główny walor turystyczny regionu, uatrakcyjniło swoją ofertę adaptując na potrzeby wystawiennicze wyremontowane pomieszczenia dawnego folwarku. Wcześniej zaniedbane, użytkowane przez spółdzielnię produkcyjną obiekty zostały zrewaloryzowane i dzięki nowym, jasnym elewacjom są wyraźnie widoczne w krajobrazie pól. Odsłonięto także przykryte ziemią stare nawierzchnie brukowe podwórza i drogi dojazdowej. Uporządkowano zabytkowy park otaczający siedzibę dyrekcji muzeum posadowioną na fundamentach dawnego dworu. Tzw. Mały Skansen, czyli część muzeum towarzysząca przeprawie promowej na wyspę lednicką zyskała nową oprawę dzięki wybudowaniu drewnianej palisady nawiązującej do średniowiecznych budowli warownych. Przy zachodnim brzegu wyspy pojawił się okazały pomost ułatwiający oglądanie relikwii przyczółka mostu łączącego w X w. Ostrów Lednicki z brzegiem jeziora (Ryc. 3.). Najcenniejszy zabytek na Lednicy – księżęce palatium z kaplicą – uzyskało ostatnio nowe zadaszenie (Ryc. 4.). Olbrzymie zapotrzebowanie na miejsca parkingowe w szczycie sezonu spowodowało konieczność wybudowania dwóch nowych parkingów: przy Wielkopolskim Parku Etnograficznym i przeprawie promowej na Ostrów Lednicki. Wytyczono także nową, biegnącą przez pola asfaltową drogę dojazdową i zamknięto dla ruchu dotychczas istniejącą trasę i wjazd przez stylizowaną, drewnianą bramę.

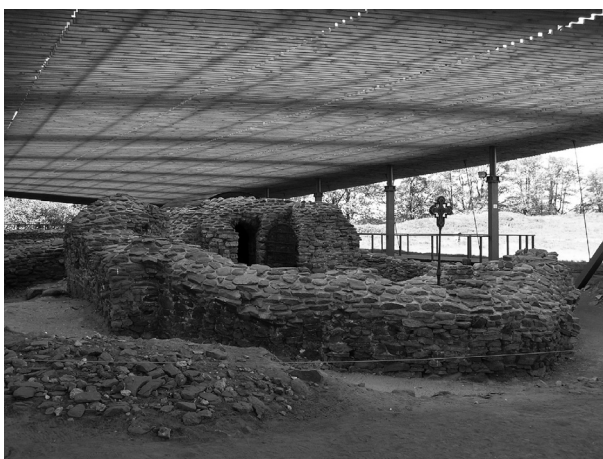
Ryc. 3. Wizualizacja średniowiecznego mostu i nowy pomost dla turystów na brzegu Ostrowa Lednickiego (Fot. M. Chojnacka).

Fig. 3. Visualization of medieval bridge and new platform for tourists by Lednica Lake.

Największe i najbardziej zmieniające krajobraz Parku przekształcenia są końcowym ogniwem łańcucha zdarzeń, które zostały wywołane nową sytuacją gospodarczą, nagłym zwiększeniem się popularności obszaru i niedostatecznym chronieniem go. Ziemia lednicka reklamowana w mediach jako czysty, bogaty w jeziora, atrakcyjny krajobrazowo, położony w pobliżu dużych aglomeracji miejskich obszar zaczęła przyciągać pragnących się tu osiedlić lub założyć swoje firmy mieszkańców miast, co spowodowało istotne przekształcenia układów przestrzennych tutejszych wsi. Począwszy od połowy lat 90. XX w. zaczęły tu powstawać w oderwaniu od dotychczasowego rozmieszczenia siedlisk zespoły mieszkaniowe deformujące istniejące, historyczne struktury, m.in. w Lednogórze powstało duże skupisko działek rozplanowanych w układzie prostokątnym,

podczas gdy dawny system rozmieszczenia zagród zazwyczaj opierał się na układzie liniowym, związanym z przebiegiem kilku głównych dróg. Dodatkowo degradujące znaczenie dla przestrzeni wsi ma forma budynków. Współcześnie powstające w lednickich wsiach domy mieszkalne nie nawiązują do miejscowej tradycji budowlanej, charakteryzując się skomplikowanym rzutem i formą dachów, intensywnymi barwami elewacji, zaskakującymi kształtami i rozmieszczeniem otworów okiennych, odbiegają również od gabarytów sąsiedniej starszej zabudowy (Ryc. 5.). Wiele takich domów powstało w ciągu ostatnich 10 lat wzdłuż drogi Lednogóra-Skrzetuszewo. Duży dom mieszkalny o agresywnej, nowoczesnej formie sąsiaduje bezpośrednio z grodziskiem w Imiółkach.

Utratę pierwotnych walorów krajobrazowych Parku można dostrzec na całym jego obszarze jednak najbardziej jest to wyraziste w jego części położonej po zachodniej stronie jez. Lednica na obszarze gmin Łubowo i Kiszkowo. Wiele budynków mieszkalnych o odmiennej od tradycyjnej formie i kolorystyce powstało w ciągu ostatnich 10 lat wzdłuż drogi Lednogóra-Skrzetuszewo i w Lednogórze obok drogi Poznań-Gniezno. Postępująca, nowoczesna zabudowa obejmuje obecnie 3-5% powierzchni Parku, jednak oddziaływanie tych zmian na krajobraz dotyczy 10 krotnie większego obszaru. Znaczną poprawę zagospodarowania turystycznego odnotowano w ciągu ostatnich 5 lat na obszarze gminy Łubowo po wschodniej stronie jez. Lednica. Nowo powstałe obiekty są związane z Muzeum na Lednicy lub położone w jego pobliżu.

Ryc. 4. Relikty pałatium na Ostrowie Lednickim zadaszone nowoczesną wiatą (Fot. M.Chojnacka).
Fig. 4. Relict of first Piasts residence with modern roofing.

Ryc. 5 .Współcześnie stawiane na Lednicy domy odbiegają od form tradycyjnych (Fot. A. Wilkaniec).
Fig. 5. Present-day build house in Lednica region – different from traditional forms of rural buildings.

Podsumowanie, wnioski

Zmiany w krajobrazie obszaru wykorzystywanego turystycznie są nieuniknione. Ważne jest by ruch turystyczny nie wywoływał zmian degradujących jego walory. Jeżeli jest to obszar chroniony ze względu na te walory ich utrata podważa sens istnienia formy ochrony.

Taka sytuacja zagraża Lednickiemu Parkowi Krajobrazowemu. Jego przykład ukazuje jak obszar o przewadze walorów antropogenicznych, które uważa się za trwalsze od przyrodniczych, uległ w krótkim czasie dużym przekształceniom. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest brak planu ochrony Parku, aktu wymaganego ustawą i brak służb parkowych na jego terenie (Park zarządzany jest z oddalonej o 45 km dystryktu w Poznaniu). Plan bazując na rzetelnej wiedzy o zasobach przyrodniczych i kulturowych obszaru wyznacza kierunki oraz sposoby działań na jego terenie i umożliwia umieszczenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania. Oddalenie służb parkowych od chronionego terenu utrudnia współpracę z lokalną administracją i kontakty z mieszkańcami. Pracownicy gmin na terenie których Park jest położony pozbawieni wsparcia w postaci zapisów planu ochrony rozpatrując sprawy dotyczące środowiska i krajobrazu często działali intuicyjnie, nierzadko pod naciskiem opinii publicznej. W efekcie doszło do wielu nieodwracalnych zmian, degradujących chroniony krajobraz. Od momentu powołania Parku przez blisko 10 lat jego Rada Naukowa składająca się ze wysokiej klasy specjalistów różnych dziedzin miała wpływ na ważne dla krajobrazu Parku decyzje podejmowane przez lokalną administrację. Sytuacja ta zmieniła się po reorganizacji w Zarządzie Zespołu Parków w 1998 r., co zbiegło się w czasie ze wzrostem zainteresowania ziemią lednicką po wybudowaniu Bramy-Ryby w Imiolkach. Na niewielki cenny kulturowo obszar, nie chroniony zapisami planu ochrony i pozbawiony służb parkowych zaczęli napływać nowi osadnicy i inwestorzy. Jednocześnie nowa sytuacja polityczno-gospodarcza, w tym także dostęp do unijnych środków finansowych wywołał aktywizację gmin parkowych, inicjowanie nowych przedsięwzięć o formach nie zawsze właściwych dla obszaru chronionego, podczas gdy ulokowanie tych środków w inicjatywy zabezpieczające walory krajobrazu i poprawiające zagospodarowanie turystyczne byłoby dużo bardziej właściwe zarówno ze względów użytkowych jak i merkantylnych.

Można dostrzec polaryzację zmian w krajobrazie Parku: najwięcej niekorzystnych przekształceń obserwuje się po zachodniej stronie jeziora Lednica, najwięcej pozytywnych po stronie Muzeum na Lednicy (Ryc. 1.). Oba typy intensywnych zmian odnotowano na obszarze tej samej gminy Łubowo, co należy wiązać ze sprawnością jej administracji nie krępowanej planem ochrony, a także inicjatywą Muzeum.

Plan ochrony Parku tworzony z 15 letnim opóźnieniem jest na ukończeniu. Ostatecznie zatwierdzony będzie cennym narzędziem regulującym decyzje dotyczące terenu Parku, ważne dla zachowania, udostępniania, a także odtwarzania części jego utraconych walorów.

Wobec zaistnienia już pewnych niekorzystnych zmian w krajobrazie, szczególnie dotyczących układów przestrzennych wsi, należałoby przedsięwziąć wszystkie możliwe działania niwelujące je. Wskazane byłoby stworzenie zielonych barier izolacyjnych o swobodnej granicy, nie powtarzającej sztywności nowego układu osadniczego.

Niekorzystne oddziaływanie ze strony turystyki pielgrzymkowej powinno powstrzymać odpowiednie do skali zjawiska zagospodarowanie turystyczne otoczenia lednickiego pola i nadzór ze strony służb parkowych.

Na terenie Parku zaobserwowano także wiele pozytywnych skutków zwiększonego zainteresowania ziemią lednicką, wśród których aktywizacja części społeczności wiejskiej, powstanie nowych placówek handlowych oraz elementów zagospodarowania turystycznego jest trwałą wartością, niezależną od dalszych losów tego obszaru chronionego.

Literatura

Chojnacka M., 2004. Stan zachowania i uwarunkowania rewaloryzacji wybranych historycznych założeń zieleni w Lednickim Parku Krajobrazowym. Praca doktorska. Maszynopis w archiwum Katedry Terenów Zieleni Akademii Rolniczej w Poznaniu.

- Chojnacka M., Wilkaniec A., 2003. Przemiany ogrodów wiejskich w Wielkopolsce od form tradycyjnych do współczesnych na przykładzie Lednickiego Parku Krajobrazowego. In: Krajobraz i ogród wiejski. Tradycje a współczesny krajobraz wsi polskiej. Tom. 2. (eds.) J. Janecki, Z. Borkowski. Wydawnictwo KUL. Lublin: 47-54.
- Chojnacka M., Wilkaniec A., 2008 a. Turystyka pielgrzymkowa w obszarze chronionym na przykładzie Lednickiego Parku Krajobrazowego; szanse i zagrożenia. In: Nauka Przyroda Technologie Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego, Tom 2, zeszyt 4. Paginacja niejednolita.
- Chojnacka M., Wilkaniec A., 2008 b. Zmierzch alej? Degradacja wybranych historycznych obsadzeń alejowych w Wielkopolsce In: Od promenady do autostrady. Komunikacja z naturą. (eds.) A. Greinert i M. E. Drozdek. Oficyna Wydawnicza PWSZ w Sulechowie. Sulechów-Kalsk 2008, p. 108-122.
- Wrześniński J. 2000. Ostrów Lednicki – kamienna perła Piastów. W: Z otchłani wieków. 55, 1: 46-55.